

4. KUNNSKAPSSTATUS OG FAGLIG BAKGRUNN FOR UNDERSØKELSENE

Steinar Solheim

INNLEDNING

De fleste undersøkte kulturminnene i prosjektet er lokaliteter fra eldre og yngre steinalder. Majoriteten av lokalitetene er datert til mesolitikum, og grovt sett kan de plasseres innenfor to tidsrammer. 17 lokaliteter har hovedbruksfaser innenfor tidsrommet 8700–7000 f.Kr., og 12 lokaliteter har hovedbruksfaser mellom 5700 og 3700 f.Kr. Det er også dokumentert yngre aktivitet fra bronse- og jernalderen på lokalitetene, enten i form av funn, strukturer eller C14-dateringer.

I dette kapittelet vil en sammenfattet kunnskapsstatus som har dannet grunnlaget for undersøkelsene og bearbeidingen av de arkeologiske data, bli presentert. Denne er ikke uttømmende og vil fokusere på forhold i Telemark og Bamble samt tema knyttet til problemstillingene som er skissert i prosjektplanen.

STEINALDERUNDERSØKELSER I SØRØST-NORGE

I løpet av det siste tiåret er det gjennomført en rekke utgravninger langs Oslofjorden (figur 4.1). Det er undersøkt lokaliteter fra hele mesolitikum og store deler av neolitikum. En betydelig andel av utgravningene er utført innenfor store, flerårige prosjekter, og disse danner det viktigste empiriske grunnlaget for kunnskapsstatusen i regionen (jf. Glørstad og Kallhovd 2013; Gundersen 2015: 243).

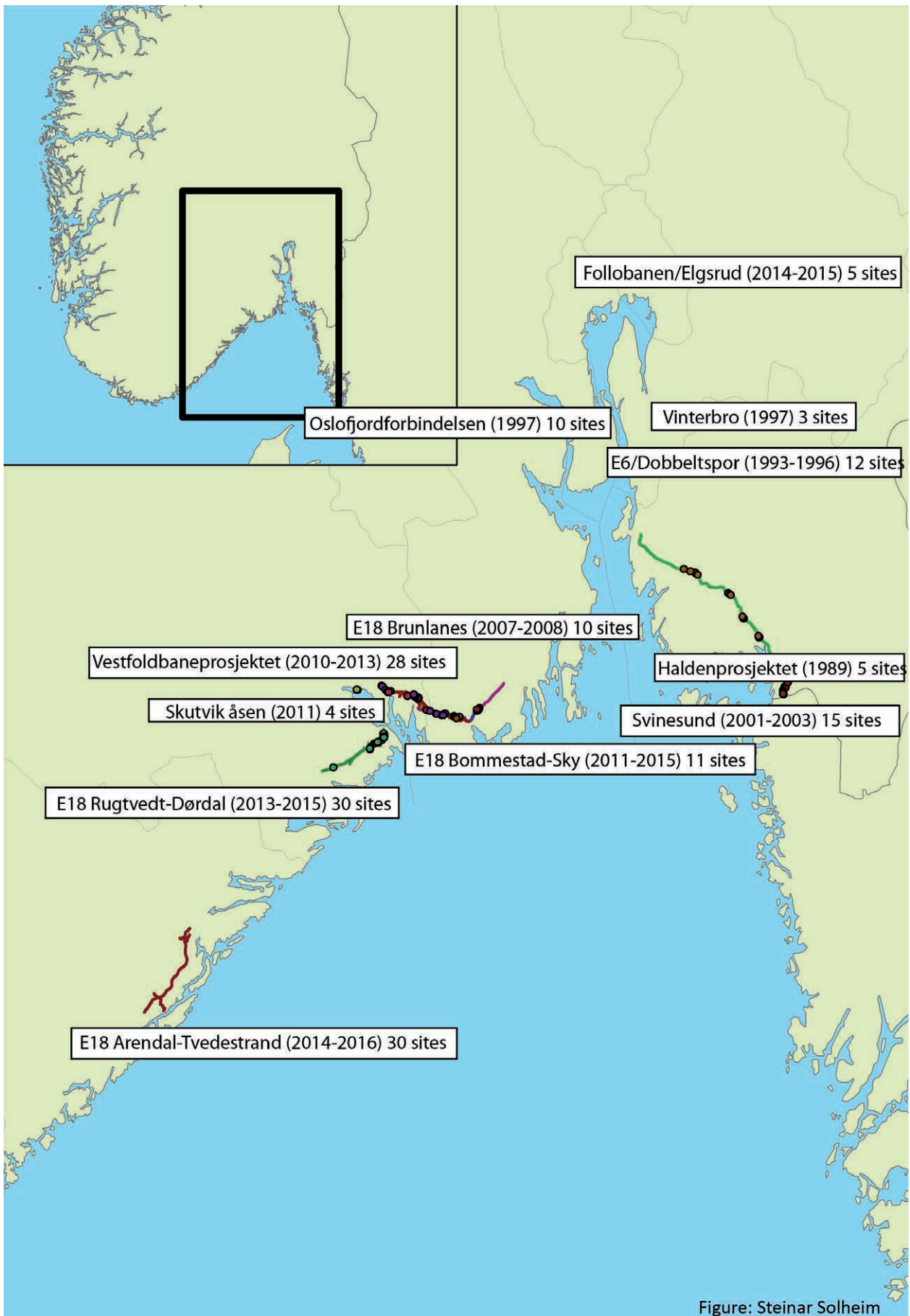
Det empiriske materialet fra tidlig- og mellommesolitikum i Sørøst-Norge har imidlertid lenge vært begrenset, og før 2005 var kun et fåtall lokaliteter fra periodene arkeologisk undersøkt (Johansen 1964; Skar og Coulson 1986; Klubbenes 1992; Gustafsson 1999; Mikkelsen mfl. 1999; Matsumoto 2004; Matsumoto og Uleberg 2006). Etter 2005 har det imidlertid vært en markant tilvekst av arkeologiske data som kan tilskrives de første 3000–4000 årene av holocen.

Av viktig betydning er prosjektene E18 Brunlanes og E18 Bommestad–Sky (Solheim og Damlien (red.) 2013; Jaksland og Persson (red.) 2014). Styrken og det vitenskapelige potensialet i disse prosjektene er først og fremst at flere lokaliteter datert innenfor et avgrenset tidsrom er undersøkt, hvilket skaper gode sammenligningsmuligheter. Det foreligger

også et omfattende kunnskapspotensial i dataene fra Vestfoldbaneprosjektet, hvor spesielt det lange tidsspennet i undersøkte lokaliteter samt fokus på fjordlandskapet som økologisk og økonomisk sone kan være fruktbare innfallsvinkler. Det er primært i tilknytning til store infrastrukturprosjekter at data-tilfanget har vært stort, men det er også gjennomført utgravninger av enkeltliggende lokaliteter med betydelig vitenskapelig potensial (f.eks. Mansrud 2008; Mjærum 2012; Eymundsson 2013; Eymundsson og Mjærum 2013; Reitan 2016b).

Økningen i arkeologiske data har naturlig nok medført utvikling i kunnskapsstatus og økt forskning knyttet til de eldste mesolittiske fasene. I tillegg til at utgravningsresultater og forsøksvise synteser er tilgjengeliggjort og publisert gjennom prosjektpublikasjoner, er datamaterialet i flere sammenhenger også raskt inkludert i vitenskapelige arbeider (f.eks. Mansrud 2013a, 2014; Glørstad 2013; Damlien 2016a, 2016b; Schülke og Hegdal 2015; Solheim og Persson 2016; Reitan 2016a; Damlien og Solheim 2017).

Parallelt med vekst i antall utgravninger og arkeologisk gjenstandsmateriale er det et behov for å bearbeide materialet til å bli vitenskapelige data og kunnskap om fortiden. Utgravningene som er gjennomført i de store forvaltningsprosjektene, er velegnet til dette, da de er fremskaffet gjennom enhetlige undersøkelsesmetoder og er registrert i samme databaser samt tilgjengeliggjort gjennom prosjektpublikasjoner. Det komparative fortrinnet er som nevnt til stede, men har fremdeles til gode å bli realisert til fulle. I dagens forskning, hvor det er fokus på «big data» og komparative, kvantitative analyser (f.eks. Hinz mfl. 2012; Shennan mfl. 2013; Kristiansen 2014: 17–18), er det gode forutsetninger for å aktivere det østnorske datamaterialet i en internasjonal sammenheng. Særlig innenfor det overordnede tema for E18 Rugtvedt–Dørdal, kystbosetning og kystlandskap, kan dette materialet innta en viktig rolle i forståelsen av nordeuropeisk kulturhistorie.

Figur 4.1. Oversikt over store steinalderprosjekter som er gjennomført i kystområdene i Sørøst-Norge fra 1990.

FAGLIG BAKGRUNN

Innledning

I det følgende vil det bli presentert en kort og sammenfattet oversikt over sentrale trekk i de ulike mesolittiske fasene i Sørøst-Norge.

Det kronologiske rammeverket som prosjektet har lagt til grunn, bygger på Egil Mikkelsens (1975) inndeling av østnorsk mesolitikum i fire faser (tabell 4.1). Dette er revidert og diskutert av ulike forskere, seinest av Glørstad (2004a; se også Jaksland 2001) i forbindelse med Svinesundprosjektet. De ulike fasene er definert på bakgrunn av typologiske og morfologiske trekk i gjenstandsmaterialet, og økser og prosjekttilmateriale har her stått sentralt. Håndtakskjerner har også vært et kronologisk definerende trekk for den seinmesolittiske nøstvetfasen.

Seinere arbeider har fokusert på teknologiske trekk i funnmaterialet, og det er dermed også argumentert for at teknologiske endringer kan være daterende for boplasser og arkeologiske faser eller perioder (Eigeland 2015: 387; Eigeland mfl. 2016). Det er blant annet påvist at tilvirkning av flekker på koniske kjerner er etablert i Øst-Norge fra ca. 8400 f.Kr. (Damlien 2016a, 2016b), og dermed noe tidligere enn den bakre dateringen for mellommesolitikum, som er basert på innslag og fravær av gitte typer mikrolitter (Mikkelsen 1975). Teknologiske elementer kan bidra til å justere de kronologiske rammene mellom faser, men også innad i fasene. I en nyere artikkel har Gaute Reitan (2016a) foreslått en finere inndeling av tidsperioden 8200–3900 f.Kr. basert på gjenstandstypologiske trekk. Av særlig interesse er forslaget om en fase som overskrider det etablerte skillet fra mellom- til seinmesolitikum og dermed skyver den bakre rammen for nøstvetfasen opp i tid, fra ca. 6300 til ca. 5600 f.Kr.

Tidligmesolitikum, 9500–8300 f.Kr.

Spørsmål knyttet til når og hvordan den første innvandringen til Sør-Norge fant sted, har stått sentralt i forskningen på tidligmesolitikum. Det er generell enighet om at koloniseringsprosessen av dagens

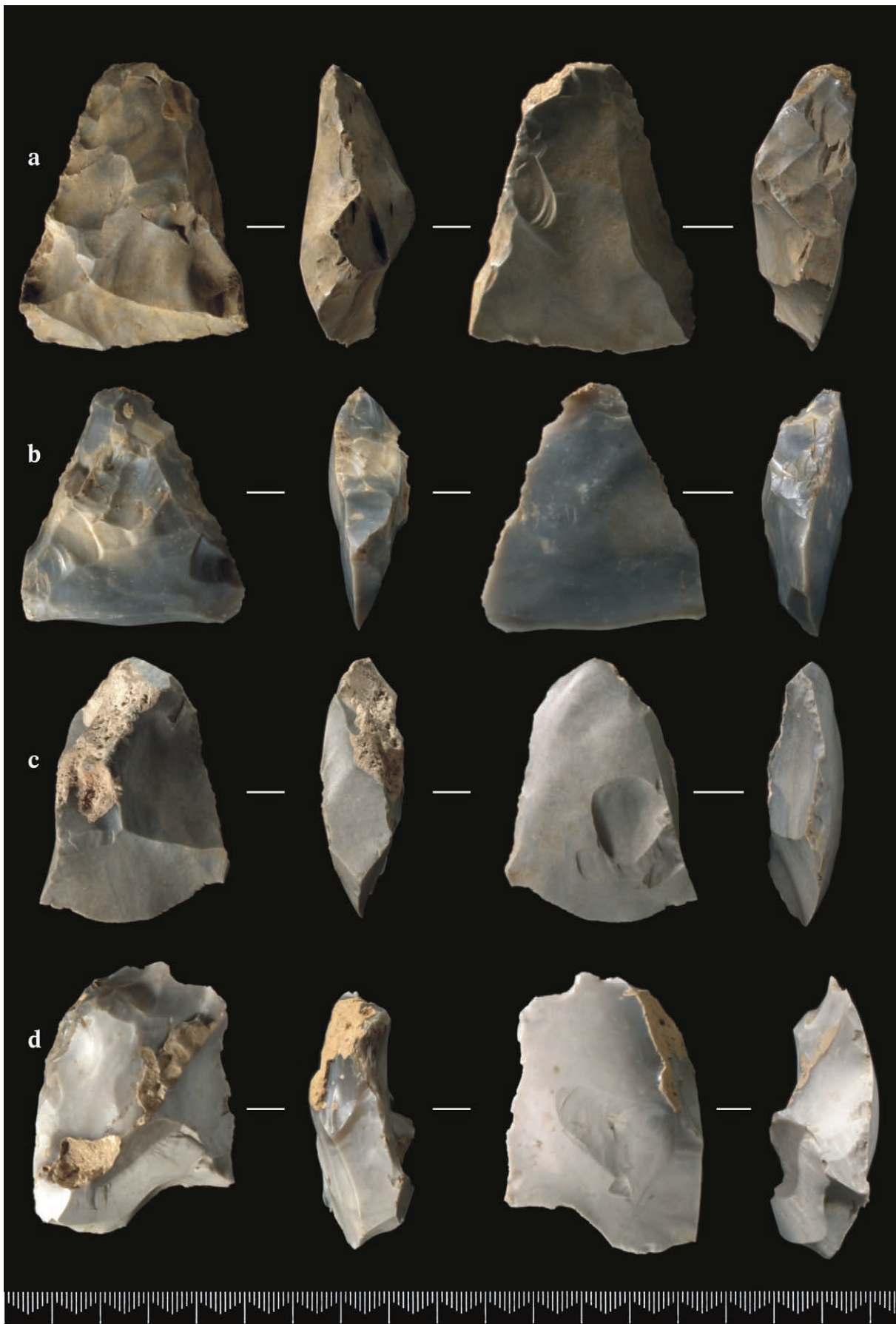
Sør-Norge tok til i preboreal tid etter 9500 f.Kr. (Bang-Andersen 2003; Glørstad 2013; Jaksland 2014; Bjerck 2016; Breivik og Callanan 2016), og den mest sannsynlige innvandringsruten er via de vestsvenske kystområdene (Bjerck 2009; Bang-Andersen 2012; Glørstad 2013). Det er to hovedteorier om innenfor hvilken kulturell sammenheng innvandringen fant sted (Åstveit 2014a). Én teori legger til grunn at menneskene fulgte reinsdyret som kulturell og økonomisk ressurs nordover og inn i nye landområder da isen trakk seg tilbake (Indrelid 1978; Fuglestedt 2012). Det andre perspektivet fokuserer på at innvandringen fant sted innenfor rammen av en marin tilpasning og marin økonomi (Bjerck 2009, 2016). Plasseringen av lokaliteter langs kysten og på øyer i skjærgården er en sterk indikator på betydningen av det marine aspektet (f.eks. Svendsen 2007). Fleksibilitet i menneskelig tilpasning til naturmiljø og ressurser skal likevel ikke undervurderes (Åstveit 2014a; Bjerck 2016; Damlien og Solheim 2017), noe bruken av både fjell- og kystområder i preboreal tid gir klare indikasjoner på (Bang-Andersen 2012; Breivik og Callanan 2016).

Det littiske materialet fra perioden er ofte omtalt som en makroteknologi (Damlien 2016b: 41). Tor Arne Waraas (2001: 103) har pekt på at den tidligmesolittiske flintteknologien har en indre stringens styrt av kulturelle normer (tradisjoner), men at materialet er preget av en fleksibel tilnærming til fremstilling av redskaper. I forlengelsen av dette har Åstveit (2014a: 91–92) karakterisert redskapstradisjonen i tidligmesolitikum som variert og sammensatt, og dermed tilpasset uforutsigbare og varierte forhold.

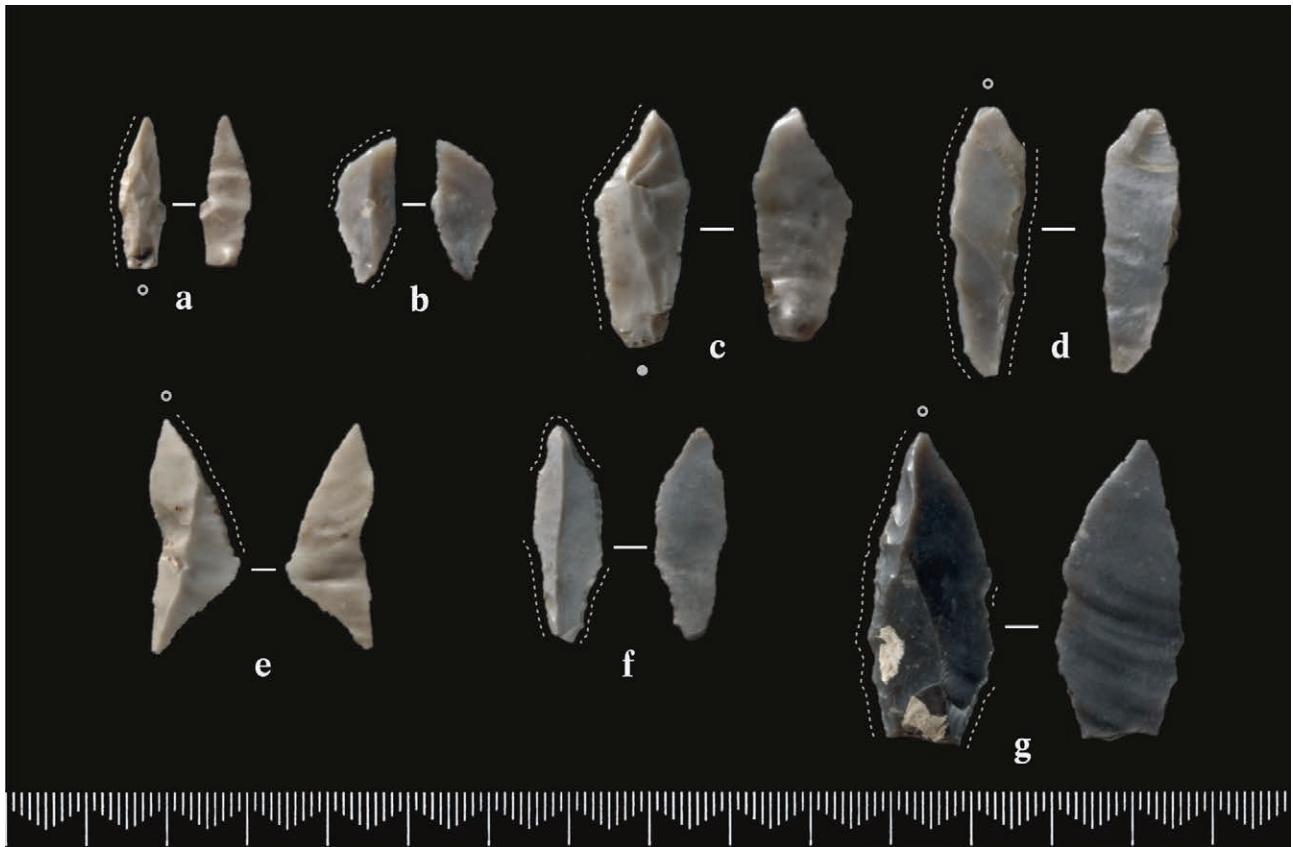
Vanlige innslag i det littiske materialet er skive- og kjerneøkser, tangespisser og eneggete spisser, mikrolitter, stikler og andre retusjerte redskaper (Jaksland og Fossum 2014; Bjerck 2016; figur 4.2, 4.3, 4.4). Flekketeknologien er dominert av tilvirkning av flekker med direkte teknikk på ensidige kjerner med én eller to plattformer, men også andre kjernetyper opptrer regelmessig (Åstveit 2014a: 92). Direkte teknikk med myk eller hard hammer er rådende tilvirkningsmåte (Eigeland 2014). Damlien (2016c: 254) oppsummerer

Periode	Fase	Mikkelsen 1975	Glørstad 2004
Tidligmesolitikum	Fase 1 (Fosna)	9250–7450 f.Kr.	9500–8250 f.Kr.
Mellommesolitikum	Fase 2 (Tørkop)	7450–6250 f.Kr.	8250–6350 f.Kr.
Seinmesolitikum	Fase 3 (Nøstvet)	6250–5250 f.Kr.	6350–4650 f.Kr.
Seinmesolitikum	Fase 4 (Kjeøy)	5250–3800 f.Kr.	4650–3800 f.Kr.
Neolitikum	Tidligneolitikum	3800–3300 f.Kr.	3800–3300 f.Kr.

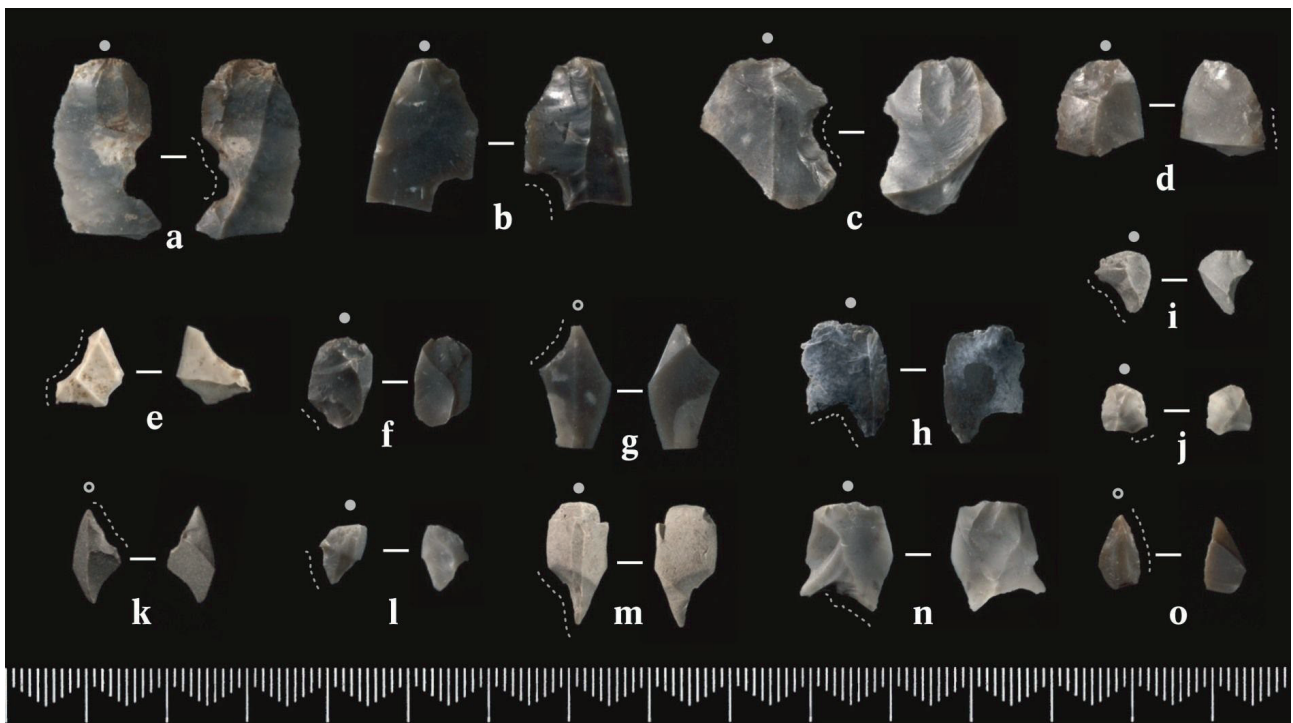
Tabell 4.1. Kronologiske rammer for østnorsk steinalder etter Glørstad (2004a).

Figur 4.2. Et utvalg av skiveøkser av flint fra lokaliteter undersøkt i forbindelse med E18-Brunlanesprosjektet i Larvik i Vestfold. Foto: Kirsten Helgeland/KHM. Montasje: Per Persson.

Figur 4.3. Prosjektiler fra den tidligmesolittiske lokaliteten Pauler 1 i Larvik: a, c og e) Lansettmikrolitter, b) Rombisk mikrolitt, d) Skjevt tverregget spiss, f) Tangespiss, g) Eneget spiss. Foto: Kirsten Helgeland/KHM. Montasje: Per Persson.

Figur 4.4. Et utvalg av mikrostikler fra den tidligmesolittiske lokaliteten Pauler 2 i Larvik. Foto: Kirsten Helgeland/KHM. Montasje: Per Persson.

den tidligmesolittiske flekketeknologien i Sør-Norge som et konsept med produksjon av flekker fra kjerner med én eller to plattformer med direkte teknikk. Mest vanlig er ensidige kjerner med én plattform. Det er en gradvis reduksjon i flekkes størrelse i produksjonsforløpet, men mikroflekker synes ikke å være en intensjonell del av produksjonen.

Det tidligmesolittiske samfunnet er ansett som mobilt og bestående av mindre sosiale enheter (Bjerck 2016). Boplassene varierer i størrelse og utforming, men er ofte sammensatt av flere, mindre enheter bestående av littisk materiale og, i enkelte sammenhenger, ildsteder eller rester av boligstrukturer (Bjerck 2008e; Bang-Andersen 2012; Jaksland 2014). Undersøkelsen i forbindelse med Ormen Lange-prosjektet har dannet et sentralt grunnlag for å forstå den tidligmesolittiske bosetningen og utformingen av boplassene. Bjerck (2009, 2016) har i forlengelsen av dette argumentert for at bosetningene er små (< 25 m²) og standardiserte i utforming (1000–3000 funn) og representerer korte opphold av mobile grupper.

E18 Brunlanes-prosjektets undersøkelser av ni tidligmesolittiske lokaliteter datert til 9200–8800 f.Kr. kaster lys over den eldste bosetningen i Oslofjord-regionen. Lokalitetene er de eldste undersøkte i Sørøst-Norge, og prosjektet er det første i regionen hvor det er blitt gjennomført faglige undersøkelser av flere preboreale lokaliteter. De undersøkte lokalitetene er varierte i utforming. Mens enkelte lokaliteter har ligget på små, avgrensede flater og har en begrenset funnspreddning med få funn, har andre vært plassert på store terrasser og har relativt store funnmengder og aktivitetsområder (Jaksland 2014: 41). Hvorvidt aktivitetsområdene representerer ulike, samtidige aktiviteter eller gjenbruk over tid, er foreløpig uklart, og det er behov for ytterligere analyser for å forstå den tidligmesolittiske bosetning i regionen.

Mellommolitikum, 8300–6300 f.Kr.

I likhet med den tidligmesolittiske perioden var mellommolitikum lenge dårlig empirisk belagt, men etter 2007 er det undersøkt mer enn tjue lokaliteter datert til perioden. Av særlig betydning er undersøkelsene innenfor prosjektet E18 Bommestad–Sky, hvor ni lokaliteter datert til 8100–7500 f.Kr. ble undersøkt (Solheim og Damlien (red.) 2013). Lokalitetene er varierte i utforming, og det er forskjeller i lokalitetsstørrelse og i antall funn (Damlien 2013: 19). Det er antatt å ha vært funksjonsforskjeller mellom lokalitetene, og det er blant annet dokumentert en lokalitet med rester av en hytte med nedgravd gulv (Solheim og Olsen 2013). Samlet skaper lokalitetene et bilde av et bosetningsmønster som er mobilt, men

også knyttet til steder eller landskap (Solheim 2013d: 281–282). Enkelte lokaliteter er av en karakter som indikerer bruk over lengre tid eller gjentatte ganger, mens andre fremstår som spesialiserte og bærer preg å være benyttet innenfor korte tidsrom.

Det er også blitt undersøkt mellommolitikum lokaliteter innenfor Vestfoldbaneprosjektet. Lokalitetene synes i stor grad å vise de samme mønstre som lokalitetene ved Bommestad. Sundaasen 1 og Langangen Vestgård 1 har imidlertid et markant innslag av produksjonsavfall fra bergartsøkser, noe som ikke er påvist på Bommestad-lokalitetene. Dette kaster lys over den eldste bruken av lokale bergarter til økseproduksjon i regionen (Eggen 2014a; Eigeland og Melvold 2014).

Flintteknologien i mellommolitikum innebærer et tydelig skille fra den tidligmesolittiske teknologiske tradisjonen. Flekker er serieprodusert på kjerner med konisk og subkonisk form med faseterte plattformer, og produksjonen inkluderer både flekker og mikroflekker gjennom en gradvis reduksjon av kjernene (figur 4.5). Ulike slagteknikker er blitt brukt på ulike stadier i produksjonen, men indirekte teknikk og trykkteknikk er dominerende i flekketilvirkningen (Sørensen mfl. 2013; Damlien 2016b). Av øvrig materiale opptrer ulike mikrolitter samtidig som høye innslag av intensjonelt fragmenterte flekker og retusjerte flekker er vanlig (f.eks. Mansrud 2013a).

Den teknologiske endringen fra den tidlige til den mellommolitikum tradisjonen ser ut til å inntruffe omkring 8400 f.Kr. (Damlien 2016c: 390). Det foreligger ingen indikasjoner på en gradvis overgang i flekketeknologien mellom periodene, og den teknologiske endringen i Øst-Norge er i tråd med tilsvarende utvikling i en overordnet nordeuropeisk kontekst. Dette er satt i forbindelse med migrasjon av østlige grupper inn i nye områder. Årsakene til dette er ikke forstått fullt ut, men klimatiske endringer er foreslått som en mulig faktor (Sørensen mfl. 2013; Damlien 2016a).

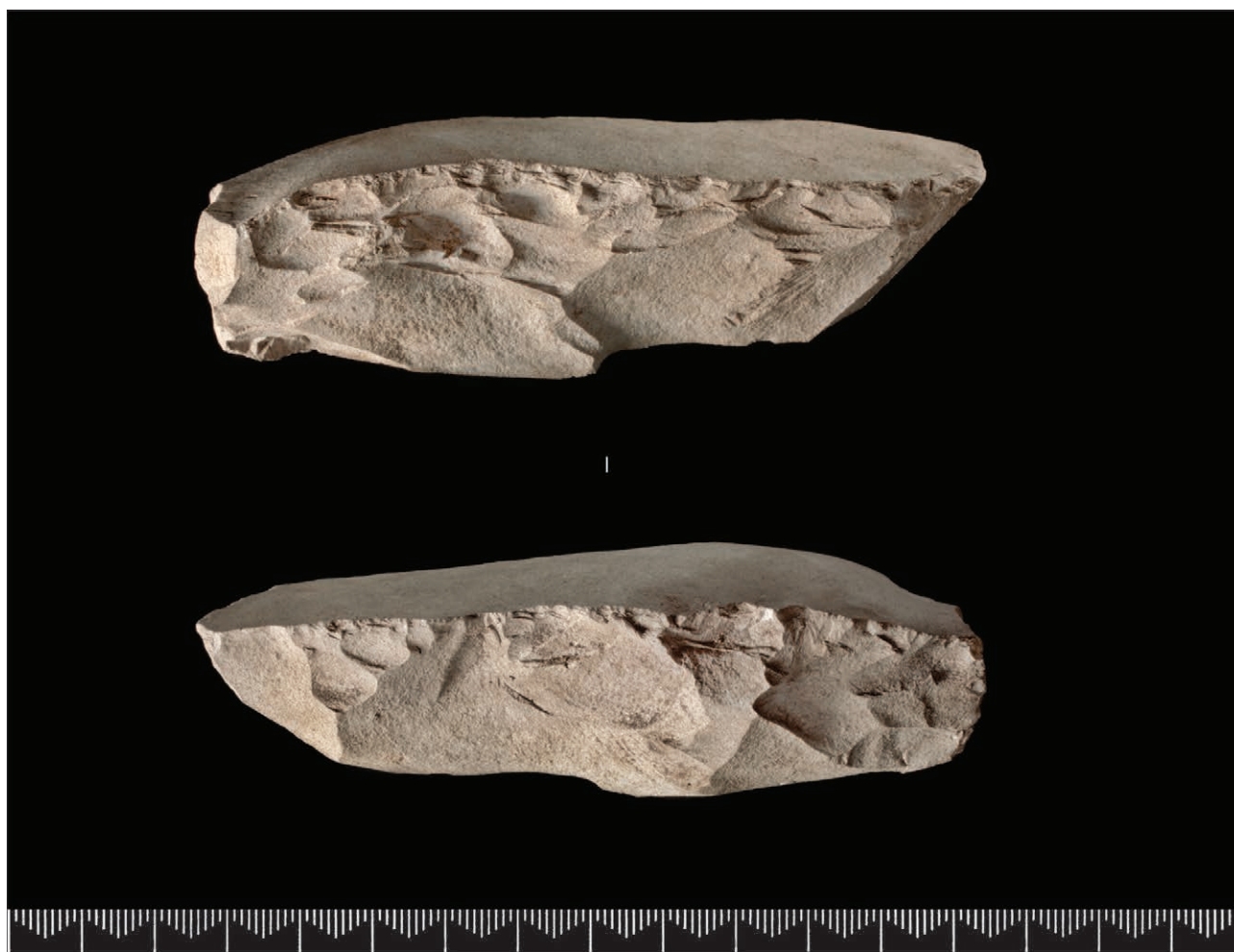
Seinmesolitikum, 6300–3900 f.Kr.

Seinmesolitikum i Sør-Norge er ansett som en periode med økte regionale forskjeller, med variasjoner i materiell kultur. Det er også argumentert for en økende grad av bofasthet i løpet av perioden (Jaksland 2001; Skjelstad 2003; Bergsvik og Olsen 2003; Åstveit 2008c; Glørstad 2010).

Den seinmesolittiske perioden i Sørøst-Norge er godt empirisk belagt gjennom utgravningsprosjekter som Svinesundprosjektet og Dobbeltspor/E6, og i seinere tid med Vestfoldbaneprosjektets undersøkelser (Berg 1995, 1997; Glørstad 2004a; Reitan og Persson 2014). Det forekommer også et høyt antall løsfunn

Figur 4.5. Konisk kjerne fra den mellommesolittiske lokaliteten Hovland 5 i Larvik sammen med plattformavslag, flekker og mikroflekker av samme flinttype. Foto: Ellen C. Holte/KHM.

Figur 4.6. Emne til håndtakskjerne fra den seinmesolittiske lokaliteten Vallermyrene 4 i Porsgrunn, undersøkt av Vestfoldbaneprosjektet. Foto: Ellen C. Holte/KHM.

av økser og køller som belyser aktivitet i perioden, og som ifølge Glørstad peker ut enkelte sentralområder for bosetning i nøstvetfasen (Glørstad 2002, 2010: 57). Bosetningen er tolket som semisedentær, med opphold av lengre varighet på store basisboplasser. Det er argumentert for at boplassene er organisert i ulike aktivitetsområder eller soner (Jaksland 2001; Glørstad 2010).

Den seinmesolittiske teknologiske tradisjonen skiller seg fra det mellommesolittiske konseptet. Eigeland (2015: 376) har argumentert for at regulær flekketeknologi er fraværende i nøstvetfasen i Øst-Norge, og teknologisk sett er første del av seinmesolitikum (nøstvetfasen) kjennetegnet av produksjon av mikroflekker på håndtakskjerner (figur 4.6). Mikroflekkene tilvirkes fra håndtakskjerner med positiv plattform med trykkteknikk og direkte teknikk. Kjernene er forholdsvis små med kort front og har med stor sannsynlighet vært innsatt i en form for holdemekanisme (Eigeland 2015: 376). I siste del av seinmesolitikum (fase 4) er mikroflekkeproduksjon fremdeles dominerende, men

det er også økt innslag av avslagsproduksjon (Eigeland 2015: 374). Teknologien i fase 4 er imidlertid dårlig forstått, og det er et behov for ytterligere data og analyser for å belyse dette.

Seinmesolitikum er også kjennetegnet av omfattende innslag av bergartsøkser. Øksene er produsert ved tosidig teknikk, og eggen er slipt. Det er kronologisk variasjon innad i perioden med hensyn til øksetyper, og Nøstvetøkser opptrer først regelmessig fra ca. 5600 f.Kr. (Reitan 2016a). Hvilke bergartstyper som har vært benyttet varierer, og det er uenighet om hvorvidt råstoff er blitt utvunnet fra fast fjell eller plukket opp eller samlet som blokker i for eksempel morenen eller langs strender (Eigeland og Fossum 2014: 66–67; Eigeland 2015: 371; Nyland 2016: 254–255).

STEINALDEREN I TELEMARKE

Det første steinalderfunnet fra Telemark som ble levert til Universitetets Oldsaksamling, var en bergartsøks (C606) funnet i Bamble allerede i 1883 (figur 4.7;

Figur 4.7. Trinnøks fra Bamble (C606). Det første funnet fra steinalderen som ble levert til Oldsaksamlingen fra Telemark. Foto: Ellen C. Holte/KHM.

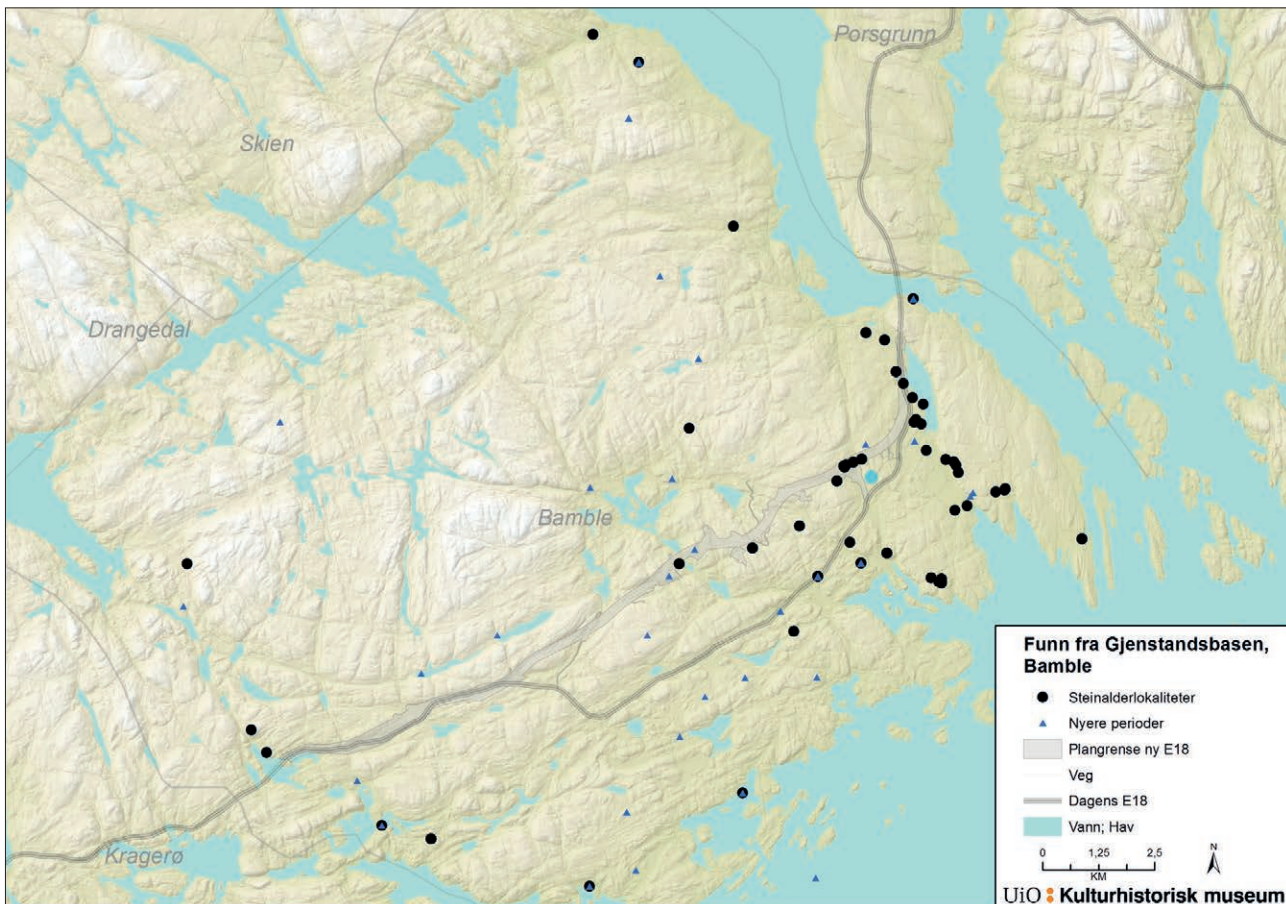
Mikkelsen 1989: 35). I ettertid er det gjort en rekke løsfunn av steinredskaper som har vært viktige for kunnskapen om steinalderen i fylket, og allerede på midten av 1970-tallet utgjorde løsfunnene det sentrale empiriske grunnlaget for Egil Mikkelsens (1989) avhandling om Telemarks steinalder. Til tross for at det er kjent en rekke løsfunn fra Telemark og Bamble, har den arkeologiske aktiviteten vært lav (figur 4.8). Foruten undersøkelser på Håøya (Marstrander 1946) og Sluppan (Ingstad og Müller 1964) og Anne Stine Ingstads (1970) utgravninger på Rognlia på 1950-tallet var lokaliteten Rugtvedt (figur 4.9) lenge den eneste steinalderlokaliteten som var undersøkt av arkeologer i Telemarks kystområder (Odgaard 1993).

Glørstad har påpekt at de fleste funn som var registrert i Kulturhistorisk museums arkiver og databaser i første del av 2000-tallet, var innkommet til museet allerede da Mikkelsen gjorde sine studier på 1970-tallet. Tilveksten av arkeologisk materiale, og også det totale antall funn, fra Telemark har vært betraktelig lavere fra 1970-tallet til 2000 sammenlignet med de øvrige Oslo-nære fylkene (Glørstad 2006: 76).

Dette har endret seg i løpet av det siste tiåret, først og fremst med utgravningene gjennomført i KHM's

Vestfoldbaneprosjekt, hvor 31 mesolittiske og neolittiske lokaliteter ble undersøkt. Prosjektets resultater belyser tema knyttet til den eldste bosetningen i regionen, endringen mot stedfast bosetning samt overgangen til yngre steinalder (Melvold og Persson 2014; Reitan og Persson 2014). Nylig er det også gjennomført undersøkelser av to mesolittiske og en neolittisk lokalitet ved Skutvikåsen i Skien (Ekstrand og Berg-Hansen 2013), og undersøkelser av to mellomneolittiske lokaliteter er gjennomført i Bamble i 2016 (Stokke og Persson 2017). Det har dermed vært en markant økning i mengden arkeologiske data fra regionen de siste årene. Per i dag er det undersøkt 61 steinalderlokaliteter i Telemark, inkludert lokaliteter undersøkt av E18 Rugtvedt-Dørdal (se også Gundersen 2013 for sammenstilling av funnmateriale fra innlandet).

I tillegg til utgravningsvirksomheten har Telemark fylkeskommune gjennomført omfattende registreringer som samlet gir indikasjoner på omfanget av aktivitet og bosetning i steinalderen. Per juni 2016 er det registrert 920 steinalderlokaliteter og funnsteder i Telemark fylke i Riksantikvarens database Askeladden. I kystkommunene Skien, Porsgrunn, Kragerø og Bamble er det påvist 531 steinalderlokaliteter under marin

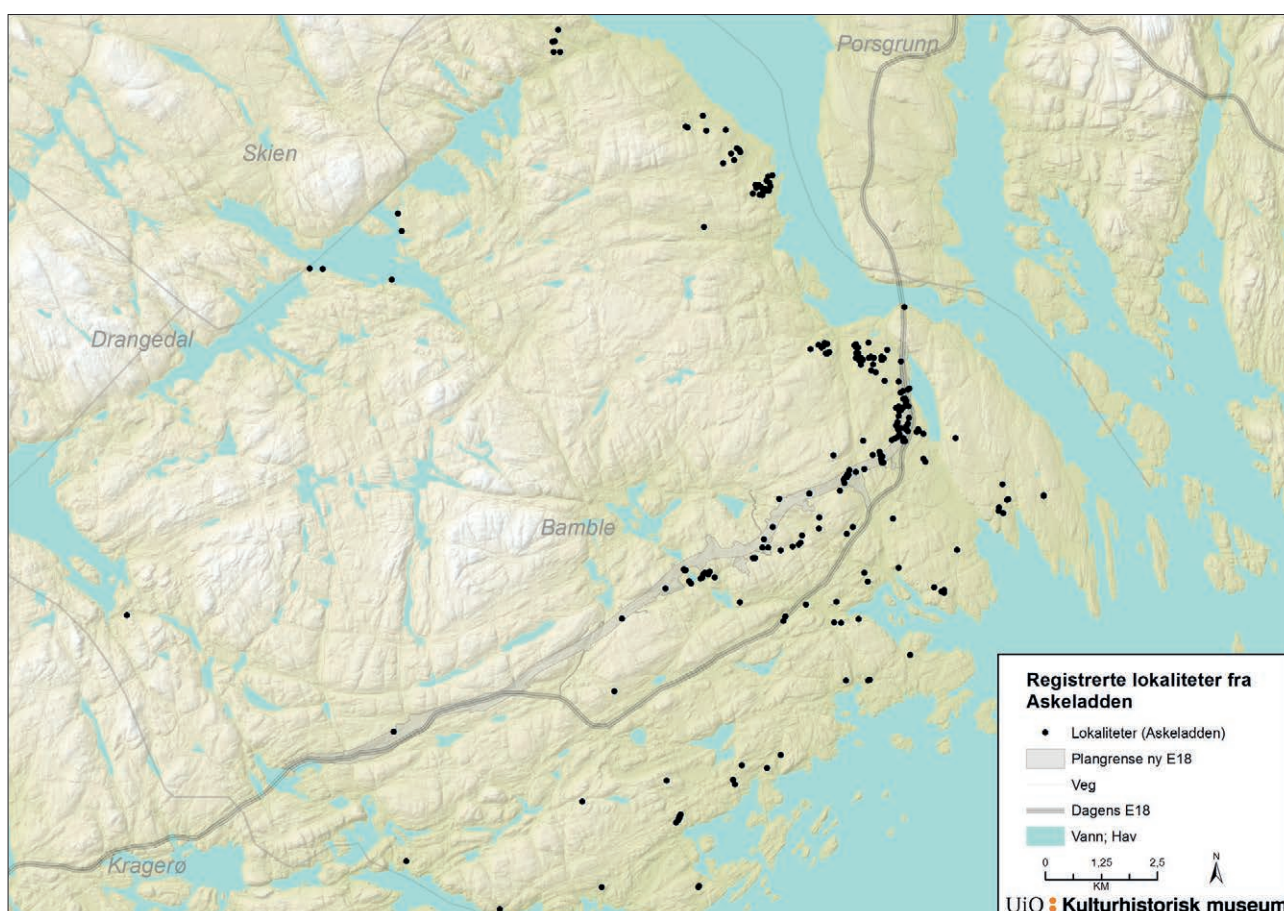
Figur 4.8. Funn fra Bamble i KHMs gjenstandsbase. Svarte sirkler markerer funn fra steinalderen, blå trekant er funn fra yngre perioder.

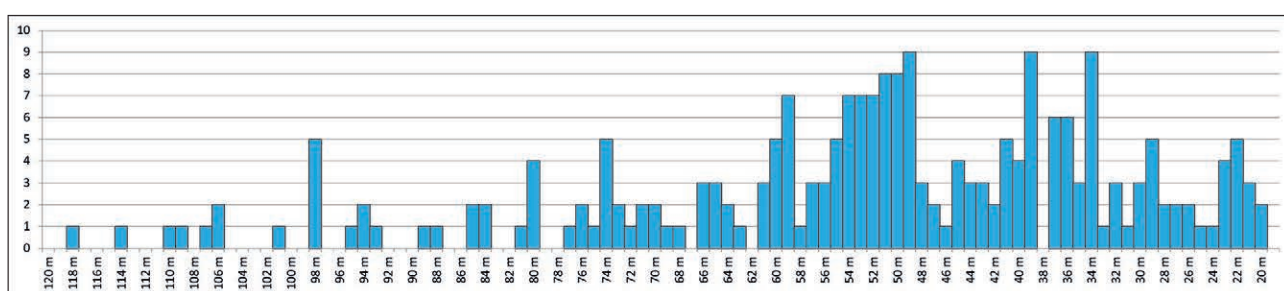
Figur 4.9. Boplassen Rugtvedt var den eneste faglig undersøkte lokaliteten i Bamble før undersøkelsene langs E18 startet. Restene av lokaliteten er i dag tilrettelagt for besøk og fremstår som et (t)røst vitne om hvor vanskelig det kan være å for- midle steinalderlokaliteter. Her sees lokaliteten fra sør. Bildet til høyre viser informasjonsskiltet på Rugtvedt-boplassen.

grense (ca. 130 moh.), hvorav de fleste kan antas å ha vært strandbundet. 222 av lokalitetene er beliggende i Bamble, hvorav en høy andel er påvist under registreringene i forbindelse med ny E18. Det er imidlertid

også andre områder som peker seg ut med høy tetthet av lokaliteter, blant annet ved Rugtvedt nord for E18 og langs vestsiden av Frierfjorden (figur 4.10).

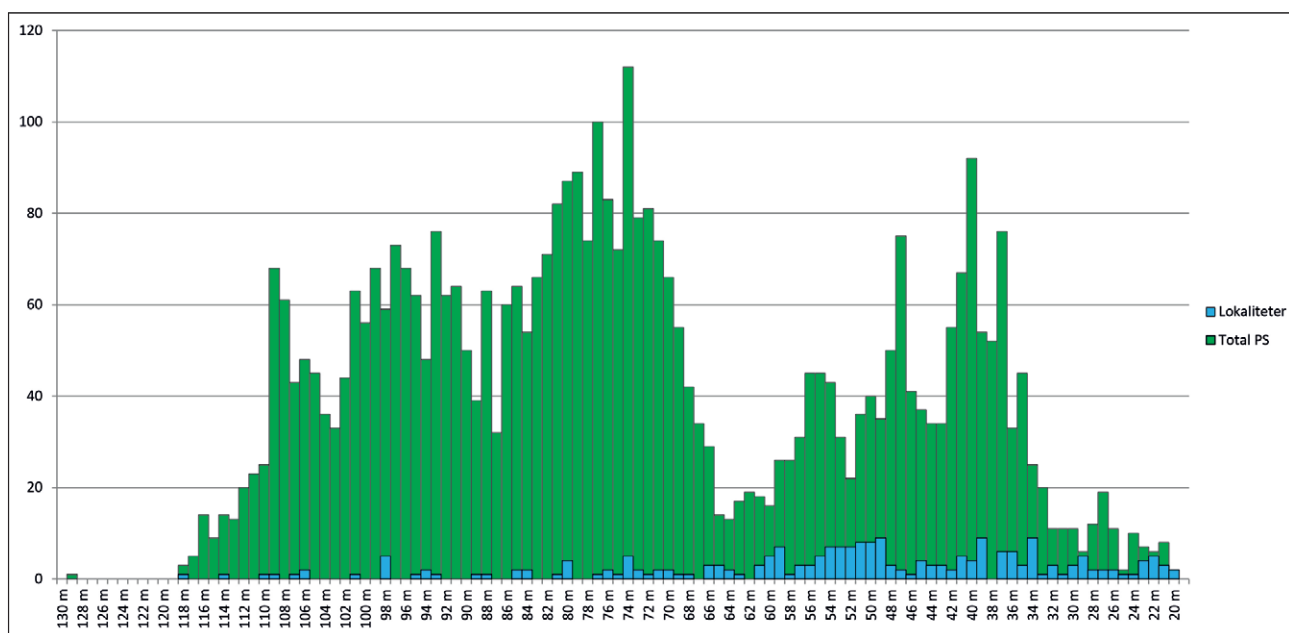
Figur 4.10. Registrerte steinalderlokaliteter i Bamble per juni 2016. De fleste lokalitetene er påvist i østre del av Bamble, hvor det også er størst befolkning og størst utbyggingspress. Data fra Askeladden.

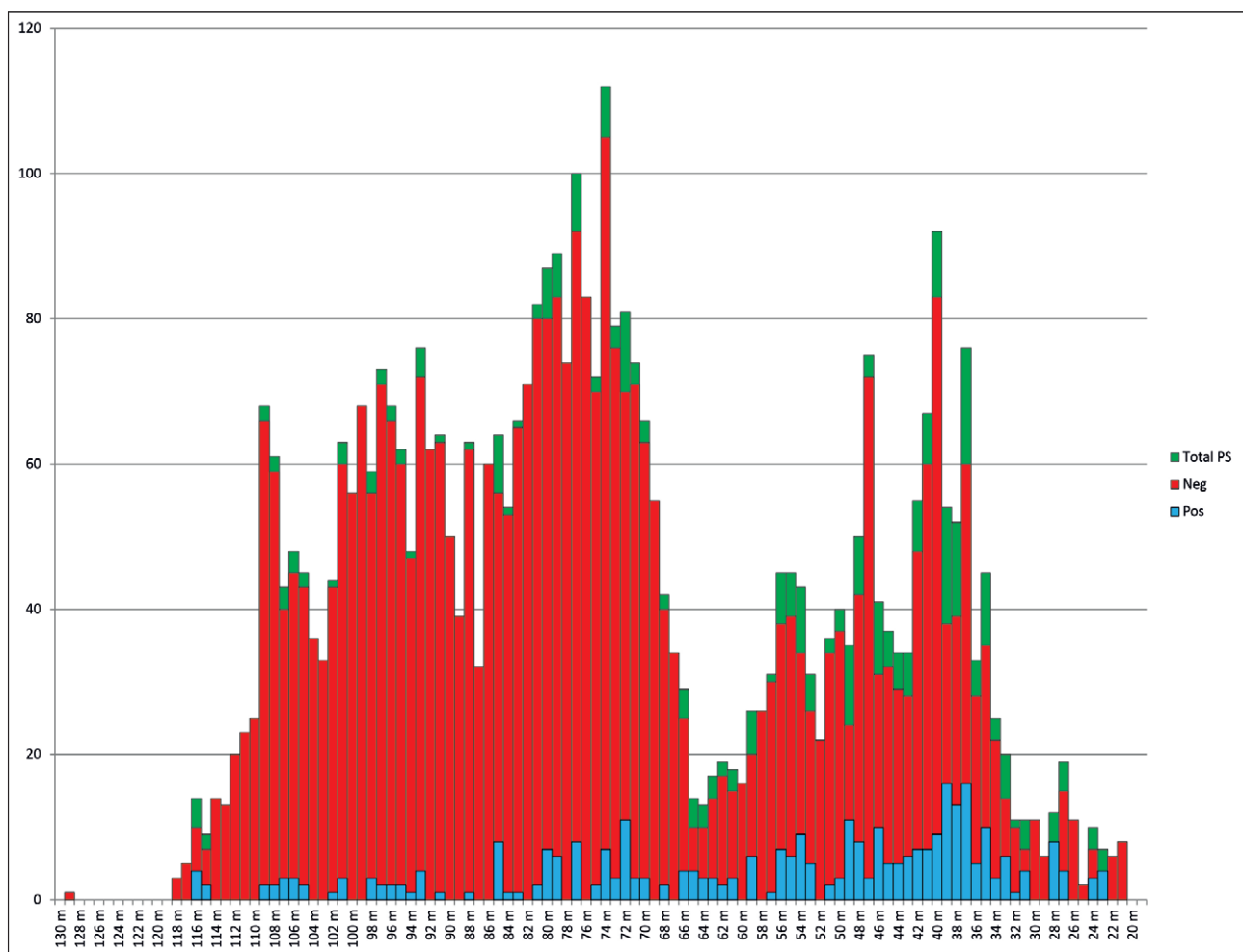
Figur 4.11. Registrerte lokaliteter (n = 222) i Bamble fordelt på høyde over havet. Data fra Askeladden.

I figur 4.11 er registrerte lokaliteter fra Bamble fordelt på høyde over dagens havnivå, og som figuren viser, er det påvist lokaliteter fra hele steinalderen forutsatt at disse var strandbundet. Fordelingen av lokaliteter på ulike høyder over dagens havnivå viser at det er registrert flest lokaliteter i høydeintervallet 60–30 moh., tilsvarende tidsrommet ca. 7500–4000 f.Kr. Det er færrest påviste lokaliteter fra de eldste bosetningsfasene og perioden mellom ca. 9000 og 8500 f.Kr.

I figur 4.12 er antallet prøvestikk gravd i forbindelse med E18-registreringene sammenstilt med fordelingen av påviste lokaliteter i Bamble. Relativt sett er det gravd flest prøvestikk på de høyeste nivåene, men det er også på disse høydeintervallene det er påvist færrest lokaliteter. Dette kan ha sammenheng med (a) at det er få lokaliteter fra de eldste periodene, eller (b) at det har vært et større areal som skulle undersøkes i forbindelse med registreringene på de høyeste nivåene, og dermed relativt sett færre lokaliteter på disse nivåene (tabell 4.2, figur 4.13; jf. Persson 2014b: 55–57).

Figur 4.12. Sammenstilling av totalt antall prøvestikk utført i forbindelse med registreringen av trasealternativene for ny E18 og påviste lokaliteter i Bamble. Data fra Telemark fylkeskommune.

Figur 4.13. Sammenstilling av alle prøvestikk fra E18-registreringene og relativ fordeling av totalt antall positive og negative prøvestikk.

Periode	Tidligmesolitikum		Mellommesolitikum		Seinmesolitikum		Alle perioder	
Høydeintervall	115–80 m		80–40 m		40–30 m			
	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Positive PS	57	3	174	9	74	22	305	7
Negative PS	1815	97	1778	91	264	78	3857	93
Total PS	1872	100	1952	100	338	100	4162	100

Tabell 4.2. Oversikt over antall prøvestikk fra E18-registreringene fordelt på høydeintervaller og arkeologiske perioder. Det er et høyere antall prøvestikk for nivåer tilsvarende tidlig- og mellommesolitikum kontra seinmesolitikum, men den relative andelen positive prøvestikk er klart høyere på høydenivåer tilsvarende seinmesolitikum. Den gjennomsnittlige treffprosenten eller andelen positive prøvestikk er 7 %.

PROSJEKTETS OVERORDNETE TEMA OG PROBLEMSTILLINGER

Kystbosetning og marin tilpasning

Kystbosetning og marin tilpasning er sentrale tema i norsk steinalderforskning, og det har vært økt fokus på disse tema de seinere år. En viktig årsak er en markant økning i datamateriale (Damlien 2013: 28) og muligheten til å nærme seg tematikken med nye perspektiver og gjennom nye analysemetoder (f.eks. Bjerck 2008b). Også internasjonalt har marin tilpasning og kystbosetning blitt tillagt større betydning for den kulturhistoriske utviklingen (f.eks. Erlandson 2001; Bailey og Milner 2002; Bailey 2011). På grunn av de geologiske forutsetningene og den omfattende arkeologiske virksomheten i kystområdene er det nettopp i denne sammenhengen at det arkeologiske materialet fra Sørøst-Norge kan bidra til å belyse sentrale utviklingsfaktorer i et nordeuropeisk perspektiv. Det norske materialet står i en særstilling her, og globalt sett er det få områder hvor kystbosetning fra tidlig holocen er så godt kartlagt som her til lands. Arkeologiske undersøkelser dekker de fleste regioner fra nord til sør og bidrar til å belyse kystbosetning i ulike landskap og gjennom lange tidsrom (f.eks. Bergsvik 2002; Bjerck 1990, 2008c; Skandfer mfl. 2010; Skjelstad 2011; Solheim og Damlien 2013; Jaksland og Persson 2014).

Undersøkte mesolittiske boplasser i Sørøst-Norge er tett knyttet til de gamle strandlinjene, og hovedtendensen er at bosetningen flyttes etter en stadig endret strandlinje (f.eks. Bjerck 2008c: 549–550). Allerede fra den første koloniseringen av Sør-Norge er det en sammenheng mellom bosetning og marin tilpasning (f.eks. Bjerck 2009; Glørstad 2013; Breivik 2014), hvilket er tydelig gjennom plasseringen av boplasser på forhistoriske øyer og i fjordområder (Nyland 2011). Det er rimelig å anta at bosetningen

også er en indikasjon på utnyttelse av marine ressurser og kommunikasjon langs kysten.

Mulighetene til å studere kystbosetning over lange tidsspenn hviler i stor grad på de geologiske forutsetningene i Øst-Norge. Den kontinuerlige landhevingen gjennom hele steinalderen har ført til at lokalitetene i stor grad er enfasete og uforstyrrete av seinere aktivitet (Damlien 2013: 29; Jaksland 2014: 34–37). Landhevingsraten har tidvis vært såpass høy at lokalitetspografiske trekk raskt endret seg (Sørensen mfl. 2014a). Tidligere bebodde flater ble raskt vanskelig tilgjengelig fra sjøsiden, men også fra land, og dermed mindre attraktive for bosetning.

Dette forholdet åpner for studier av endring og stabilitet i bosetningsmønster og organisering av boplasser samt komparative teknologiske studier gjennom lange tidsrom. I prosjekter som E18 Rugtvedt–Dørdal, hvor lokaliteter fra hele mesolitikum og deler av neolitikum er berørt, er det gode muligheter for å generere et datamateriale som kan svare på problemstillinger knyttet til det langvarige, strukturelle utviklingsforløpet. Gjennom konkrete detaljstudier er det også mulig å belyse betydningsfulle, kortvarige hendelser som kan vise seg å ha påvirket de overordnede strukturene og dermed er viktige å kartlegge for å forstå det kulturhistoriske utviklingsforløpet i regionen.

Bosetning og boplass i de østnorske kystområdene

Den tradisjonelle forståelsen av steinalderens bosetning legger til grunn en gradvis reduksjon i mobilitet i løpet av mesolitikum. Den tidligmesolittiske pionerbosetningen i Sør-Norge er ansett for å ha vært mobil med korte opphold på lokaliteter langs kysten (Nærøy 2001: 207; Jaksland 2014: 38–42; Bjerck 2016: 6–7). Andre økologiske soner eller landskap som høyfjellet ble også utnyttet innenfor samme mobile system (Bang-Andersen 2012; Bjerck og Callanan 2016). I løpet av mesolitikum har tilknytningen til

løst definerte områder eller landskap blitt sterkere, og i seinmesolitikum ser man en semisedentær bosetning innenfor avgrensede regioner sammen med fremveksten av regionalt definert materiell kultur (f.eks. Jaksland 2001; Bergsvik og Olsen 2003; Glørstad 2010; Nyland 2016).

For den tidligmesolittiske perioden peker Jaksland (2014: 37) på at boplassenes tilknytning til den samtidige strandlinjen gjør at perioden må forstås gjennom et marint perspektiv. Det foreligger imidlertid ikke spor etter osteologisk materiale eller redskaper som kan fastslå dette. Forholdet mellom strandlinje og bosetning er imidlertid et tungtveiende argument, og mønsteret i bosetning er sammenfallende med seinere mesolittiske perioder, hvor det også er bedre belegg for utnyttelse av marine ressurser (f.eks. Glørstad 2010; Solheim og Persson 2016; Skar mfl. 2016).

Et problem med tolkningen av bosetningsutvikling i mesolitikum har, inntil nylig, vært mangel på undersøkte mellommesolittiske lokaliteter. I Øst-Norge har utgravningsprosjektene vært konsentrert til andre høydenivåer enn hvor de mellommesolittiske lokalitetene ligger (f.eks. Jaksland 2001; Damlien 2013), mens langs den vestnorske kysten har lokalitetene fra denne perioden blitt oversvømt av stigende havnivå, deponert under havsedimenter eller skylt ut i sjøen på grunn av transgresjoner (Åstveit 2008a: 571; Skar og Nymoen 2011: 38–41). I denne sammenhengen står kystområdene fra Båhuslen til Vest-Agder i en særstilling i norsk, og for så vidt også i nord-europeisk sammenheng, ettersom det her ikke er påvist transgresjoner i atlantisk tid.

Når det gjelder den mellommesolittiske perioden, kommer kunnskapspotensialet i forbindelse med forvaltningsgravninger tydelig til syne. Det har vært en formidabel økning i mengden data som kan tilskrives perioden i Øst-Norge de siste fem årene på grunn av utgravninger knyttet til utbygging av vei og jernbane. Undersøkelsene av mellommesolittiske lokaliteter i Larvik utfordrer også den tradisjonelle oppfatningen av bosetningsutviklingen gjennom mesolitikum i regionen. På grunnlag av disse undersøkelsene er det anledning til å stille spørsmål om semisedentær eller områdetilknyttet bosetning, som tidligere har vært ansett som et seinmesolittisk fenomen, ikke bør skyves tilbake i tid (f.eks. Solheim 2013e; Solheim og Persson 2016).

Nye undersøkelser har bekreftet og utfordret rådende kunnskapsstatus, men det rike arkeologiske materialet som er fremkommet de seinere år, er fremdeles i liten grad aktivert i overordnede komparative analyser av for eksempel bosetningsutvikling eller intern boplassorganisering. Kan vi spore endringer i

utnyttelsen av kystområdene i løpet av første del av holocen, eller er det en kontinuerlig bosetning langs de gamle kystlinjene? Har det forekommet en endring fra eksponert bosetning i ytre skjærgård til en mer tilbaketrukket bosetning i løpet av tidligmesolitikum (Waraas 2001; Breivik 2014) eller yngre perioder, og har det i så fall kulturelle eller naturlige, landskapsmessige årsaker? Hvordan skal vi tolke yngre aktivitet i form av enkeltfunn eller C14-dateringer på mesolittiske boplasser? Dette er relevante spørsmål å diskutere med utgangspunkt i nyere utgravninger, også med utgangspunkt i resultatene fra E18 Rugtvedt–Dørdal.

Et tema som har blitt viet mye oppmerksomhet de seinere år, er teknologiske studier av flintmaterialet fra mesolittiske kystboplasser. Det er gjennomført flere analyser først og fremst med fokus på flekketeknologi (Eigeland 2014, 2015, 2016; Røe 2015; Damlien 2016c). Det er påvist teknologiske brudd på ulike tidspunkt: Ett brudd forekommer ca. 8400 f.Kr. med introduksjonen av det koniske kjernekonseptet og trykkteknikk; et seinere brudd har inntruffet i seinmesolitikum med introduksjonen av håndtakskjerner, og ett brudd er påvist mellom nøstvetfasen og fase 4 i løpet av seinmesolitikum, hvor håndtakskjerneteknologien forsvinner (Eigeland 2015: 382–384; Damlien 2016c: 390). Der man tidligere anså utviklingsforløpet som glidende, med kontinuitet mellom de ulike redskaps-typene og teknologiene, åpner de nye teknologiske analysene i større grad opp for brudd i utviklingen og endringsmekanismer knyttet til migrasjon av folkegrupper fra andre områder (Sørensen mfl. 2013; Damlien 2016a; Eigeland 2015: 382–383). Til tross for relativt brå overganger av teknologisk art er det imidlertid ikke påvist forandringer i kystbosetningen som kan settes i sammenheng med de teknologiske og eventuelt demografiske endringene. Bosetning knyttet til de gamle strandlinjene fremstår som en stabil faktor gjennom østnorsk mesolitikum.